

En mangelfuld fortælling

Af Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson

Af og til fortjener en bog meget mere end den sædvanlige anmeldelse med lige fordelt ris og ros. I 2010 udkom bogen *Diskret Ophold* af Lone Rünitz ved Syddansk Universitetsforlag. Dette værk var længe ventet, men det havde også været bebudet i flere år. Allerede i Rünitz' kandidatspeciale, hvis kerne blev udgivet i en bog i 2000, var der forlydende om, at hun var i gang med dette arbejde. På Dansk Institut for Internationale Studiers, (DIIS), hjemmeside kom der i mange år udmeldinger om, at Lone Rünitz arbejdede med det vigtige emne som børneflygtningene er. Historien om de mest sårbare af alle flygtninge.

I *Diskret Ophold* behandles hjælpearbejdet for jødiske flygtningebørn i Danmark, og i særdeleshed arbejdet med de såkaldte *Jugend Alijah*-børn, jødiske børn på 13-16 år, som i mange tilfælde senere blev reddet sammen med yngre børn fra den besatte del af Europa på *Kindertransporte*, som blev igangsat i slutningen af 1938.

Udgivelsen blev desværre til en stor skuffelse, eller snarere, anledning til forundring. Bogen er meget mangelfuld. Før disse mangler bliver berørt, bør det nævnes, at bogen er en ganske grundig gennemgang af arbejdet med og for *Jugend Alijah*-børn i Danmark. Bogen er velskrevet og logisk i sin opbygning. I bogen findes der ligeledes glimrende eksempler på nogle af *Alijah*-børnenes historier i Danmark. Men samtidig er der eksempler på personer, hvis navne er blevet maskeret. For eksempel fortællingen om "Kurt P". Maskering af ofres navne, som den danske arkivlovgivning i visse tilfælde påkræver at historikerne følger, er kun et påskud for myndighederne, som tilsyneladende mener de beskytter personlige

interesser ved sådanne påbud. I virkeligheden var og er formålet med afpersonificeringen, en beskyttelse af identiteten af længst afdøde embedsmænd, som forårsager at ofrene for Hitler-Tysklands vanvid og dansk samarbejdspolitik ikke kan nævnes ved sit fulde navns nævnelse. Det er en uforståelig "beskyttelse" halvfyerd's år efter at begivenhederne fandt sted og en skamplet på de myndigheder, som administrerer disse besynderlige "personhensyn" i dag.

Hård dom over børns hjælpere

Bogen *Diskret ophold* blev lanceret med denne redegørelse fra forlaget: "*Selvom kvinderne var villige til at hjælpe, havde de ikke den store forståelse for børnenes situation; man tøvede ikke med at kalde dem uhøflige og forventede en næsten umulig taknemmelighed fra dem.*"

Der bliver brugt meget skyts og krudt på denne bebrejdelse i bogen. Lone Rünitz har gjort meget ud af at de jøder og andre, der administrerede hjælpearbejdet for de jødiske teenagere i Danmark, var uforstående over for deres trosfællers situation. Alle, som måtte arbejdede under den hårde og afstumpe- de flygtningelovgivning i Danmark, samt Rigspolitiets fremmedtilsyn i Danmark, kan forekomme uforstående, hårde, kolde eller hensynsløse. Men havde de noget valg? Nogle var for en generation siden blevet lovlige borgere i Danmark, og man fulgte de love der var i landet. Hvilke alternativer var der, hvis man var jøde og lovlydig borger i et land, som ikke var mindre antisemitisk end i mange andre europæiske lande, og som vi nu ved, sendte børn i døden under besættelsen fordi flygtningeloven og attituden var ufleksibel og ubarmhjertig?

Den tradition, som Lone Rünitz lagde ud med i sin første bog om flygtninge, og har været tro lige siden, hvor hun bebrejder Det Mosaiske Troessamfund og dets underorganisationer for en hård, usentimental behandling af flygtningene, fortsætter i *Diskret Ophold*. Omend noget af kritikken måske er berettiget, simpelt hen fordi den dansk-jødiske ledelse i et og alt parerede ordrer fra de danske myndigheder, som satte dagsordenen, så kunne årsagen til dette

Fig. 1. I Danmark har man længe kunnet undret sig over at ingen historiker for alvor kastede sig over de mest forsvarsløse af flygtninge fra Hitler-Tyskland, børnene. Måske har den rette historiker manglet og de tilstedeværende måske ikke haft den store forståelse for børnene sådan som Lone Rünitz skyder nogle af Aliyah-børnenes hjælpere i skoene. Da alle organisationer som hjalp jøder var blevet forbudt, kunne ingen hjælpe lille Jacky Wassermann, her på billedet. Han blev af danske myndigheder udvist sammen med sin moder og to søskende i oktober 1942. Godt en måned senere blev han myrdet i Auschwitz.

nærsynethedsproblem for Rünitz også være, at hun ser 1930erne og 1940erne med nutidens humanitære briller, som tit mangler lidt korrektioner for kronologisk synsfejl. Dengang behandlede man generelt ikke børn som i dag. Deres rettigheder er til alt held blevet større end for 70 år siden.

Manglende viden og litteratur

I et værk, som er tænkt som en videnskabelig fremstilling af jødiske flygtningebørn under og forud for den tyske besættelse af Danmark, vækker det desuden undren, at forfatteren ikke ser ud til at kende til nogle af de mere vigtige videnskabelige fremstillinger som er udkommet i de seneste år i Tyskland og andre lande. For eksempel Gudrun Maierhofs *Selbstbehaubtung in Chaos. Frauen in der jüdischen Selbsthilfe 1933-1943*¹, som fortæller om de vilkår, hjælpende kvinder skulle arbejde under i Tyskland. Brian Amkrauts udmærkede værk *Between home and homeland: Youth Aliyah from Nazi Germany*² er tilsyneladende også ukendt for forfatteren af *Diskret ophold*.

Litteraturlisten i Rünitz' bog består faktisk af over 90% danske værker og afhandlinger. Nogle af dem kan siges at have meget lidt at bidrage til emnet med. Men litteraturlisten afspejler intentionen med bogen. Det er en ren dansk bearbejdelse.

Bogen *Diskret ophold* er næsten alene og udelukkende skrevet ud fra danske præmisser og den hjemlige synsvinkel. Bogen beskriver arbejdet med *Jugend Alyiah*-børn, uden at det i noget særligt omfang bliver sat i sammenhæng med arbejdet på resten af den europæiske scene.

Bogen ligger således i forlængelse af den tendens i dansk besættelsestidshistorie, hvor det hører til sjældenheden at man ser værker med en bredere horisont end himmelen omkring den lokale andedam, men hvor der, derimod, hersker udbredt konsensus om, at samarbejdspolitikken var den eneste løsning og det bedste der kunne overgå danskerne under besættelsen.

Den manglende forhistorie

Det ville også have været ønskeligt, at bogen dækkede en længere periode, f.eks. perioden fra 1933, sådan som Sara Katosh' bog om *Jugend Alijah* gør.³ For der var faktisk hjælpearbejde i Danmark for jødiske børn mange år før besættelsen, eller så tidligt som i 1935. Hvis tidsrammen for bogen havde været udvidet, så ville forhistorien have været dækket bedre ind, også for den hjemlige fremstilling.

På intet tidspunkt i bogen oplyses der om stiftelsen af *Den Internationale Liga for Fred og Frihed* i den Haag i Holland i 1915. I bogen får man næsten det indtryk, at denne organisation var dansk når den først introduceres på side 13-14, til trods for ordet Internationale i titlen. Der var et stort netværk i Europa af kvinder som ikke var uforstående for jødiske børns situation, stik modsat det som Lone Rünitz påstår om det danske hjælpearbejdes kvinder.

Arbejdet for *Alijah*-børnene havde sit centrum i Tyskland og mange flere mennesker end dem der nævnes i bogen, havde forbindelse med Danmark på grund af hjælpearbejdet for jødiske børn. Når Rünitz på side 20 henviser til sin første bog om jødiske flygtninge fra år 2000, hvor hun nævner at Danmark Loge har stået bag korte ferieophold i Danmark for jødiske børn for at give dem et pusterum fra forfølgelserne, fortsætter hun uden kildehenvisning: ”Børnene anbragtes i Horserød Lejren i Nordsjælland, som på det tidspunkt fungerede som feriekoloni, og de sidste ferie børn blev i overensstemmelse med den garanti, som den dansk-jødiske ledelse havde afgivet over for myndighederne, sendt tilbage til Tyskland og en uvis skæbne i sommeren 1939”.⁴ Dette må bero på en misforståelse fra Rünitz' side. Der var ingen jødiske ferie børn i Danmark i 1939. Børnene var her i 1935 og 1936 og deres ophold var muliggjort af Danmark Loge, private donationer samt det Mosaiske Troessamfund. Unge *chaluzim*, landvæsen elever, hjalp også med praktiske ting i Horserød ved disse besøg. Norbert Wollheim, (1903-1989), var fra en ung alder involveret i zionismen og fra 1933 førende i

det jødiske ungdomsarbejde i Berlin. Han kom til Danmark som koordinator af relativt store grupper af jødiske børn fra Berlin på nogle ugers ophold i Horserød-lejren, som på det tidspunkt blev anvendt som sommerlejr til københavnske børn.

Fig. 2. Norbert Wollheim i København i 1936. Her sidder han (t.v.) sammen med C. B. Henriques i midten. Manden til højre har man ikke kunnet identificere. Billedet blev taget ved en fest for de tyske børn som blev holdt på Carolineskolen. Norbert Wollheims billedalbum USHMM, Washington. Norbert Wollheim (1913-1998) var født i Berlin. Han engagerede sig tidligt i zionistisk arbejde og jødisk ungdomsarbejde, som han helligede sig helt, efter at han i 1933 som jøde fik forbud mod at læse på Universitetet. Han blev formand for Deutsch-Jüdische Jugendgemeinschaft (DJJG). Han varetog sommerudflugter for unge jøder i Berlin til Danmark, Sverige og Storbritannien og i 1938 var disse lande hans ansvarsområde ved arrangementen af Kindertransporte. DJJGs aktiviteter blev forbudt i 1937 og Wollheim og hans medarbejdere måtte arbejde i det skjulte. I 1941 var han blevet slavearbejder på en elektronikfabrik i Berlin og i marts 1943 blev han sammen med kone og barn deporteret til Auschwitz. Her blev hans kone og barn gasset ved ankomsten. Han overlevede som slavearbejder i I.G. Farbens kunstgummifabrik i Buna lejren, som han også var med til at bygge. Efter krigen levede han i 6 år i Lübeck, før han i 1951 bosatte sig i New York, hvor han studerede til revisor.

Turen gik også til Sverige. Der findes en stor samling fotos fra disse lejre, men de blev først omtalt herhjemme i 2005⁵.

Det kan undre, at sommeropholdene (Kinderlagern), forgængeren til *Alijah*-børnenes ankomst til Danmark, ikke bliver nævnt mere dybdegående i Lone Rünitz' bog. Flere af de børn som opholdt sig i Danmark i 1936, hvoraf mange gik på *Jugend Alijah* skolen i Berlin, var senere i Danmark som Alijah-børn. *Jugend Alijah* skolen i Berlin blev stiftet i 1936 og dens bestyrer, Jizchak Schwersenz, kom også til Danmark som ledsager for de jødiske børnelejrsværter. Norbert Wollheims arkiv har i mange år været tilgængeligt i USA. Hans indsats i Danmark

skulle bestemt have været en del af en bog som *Diskret ophold*.

Den hollandske helt

En af de vigtigste begivenheder i hele hjælpearbejdet med Alijah-børnene i Danmark inden besættelsen er også blevet oversat af Lone Rünitz.

Hvis Rünitz havde haft lidt mere kendskab til de førende arkiver, som opbevarer materiale om jødisk flygtningehistorie, ville det helt sikkert have bragt hende på sporet af flere spændende og centrale aspekter til sin fremstilling, end de uinteressante holdninger hun fremsætter om det danske hjælpearbejdes foregangskvinder. *Jugend Alijah* var mere

Fig. 3-6. Aktiviteter i Horslerød. 1936.

end Berlin, London og Palæstina. Kanalerne ad hvilke man bragte jødiske børn ud af Stortyskland var langt mere forgrenede end det indtryk man får i *Diskret ophold*.

I oktober 1939 udspillede der sig på den europæiske scene et drama, som var af stor betydning for *Jugend Alijah* børnene. Danmark blev til et udslningssted. En af hovedaktørerne i redningsarbejdet af børnene var den hollandske *Geertruida Wijsmuller-Meijer*, (1896-1978), en kristen kvinde, der var yderst aktiv og vigtig i hjælpearbejdet for og med jøderne. Man skønner forsigtigt, at hun har været med til, direkte og indirekte, at redde omkring 10.000 menneskers liv under Anden Verdenskrig. Hun gik ind i arbejdet for børneflygtninge i *Vereeniging voor Vrouwenbelangen en Gelijk Staatsburgerschap* (VVGs), pendanten til *Danske Kvinders Nationalråd*. Hun var ansvarlig for den første Kindertransport til England og så sent som den 14. maj 1940, den dag tyskerne besatte Holland, bragte hun sig selv i livsfare ved at sende den sidste Kindertransport af sted til England. Hun reddede også børn fra Riga i Letland til Sverige. Hun blev en nøglefigur og særlig liaison mellem komiteemedlemmer i hjælpearbejdet i *Reichsvereinigung der Juden in Deutschland* i Berlin, *Comité voor Bijzondere Joodse Belangen* (CBJB) og *Comité voor Joodse Vluchtelingen* i Holland, samt kontakten til hjælpearbejdets koordinatore i København. Tante Truus, som de taknemmelige børn og jøder kaldte Geertruida, var efter krigen engageret i forskelligt humanitært arbejde og var også politiker for VVD, Hollands liberale parti. Der rapporteres ikke om, at hun har manglet forståelse for børnene, sådan som de hjælpende kvinder i Danmark bliver skudt i skøene af Lone Rünitz. Men Tante Truus måtte også mødes med karakterer som Adolf Eichmann, så hun vidste nøjagtigt hvilken situation børnene var i.

Takket være beretninger om hendes mange rejser til Berlin, hvor hun synes at have haft et særligt tag på nazisterne, kan hendes indsats for *Alijah*-børnene i Danmark også fortælles. Disse beretninger fin-

des blandt andet i en bog om Wijsmuller-Meijers indsats, *Geen tijd vor tranen*, (Ingen tid til tårer), som udkom på hollandsk i 1961⁶, men også og mere dybdegående i en skildring på tysk nedfældet efter Wijsmuller-Meijers fortælling i 1957, som nu opbevares på Wiener Library i London⁷, samt Wijsmuller-Meijers fortælling, ligeledes fra 1957, nedfældet på hollandsk for *Yad Vashem* i Jerusalem i 1957, som også findes i en afskrift på NIOD (*Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie*) i Amsterdam⁸. Den følgende beretning bygger på uddrag fra de førnævnte kilder:

Den 14. oktober 1939 blev Geertruida Wijsmuller-Meijer, med få timers varsel, sendt af den jødiske komité (*Comité voor Bijzondere Joodse Belangen*) i Amsterdam med toget til Berlin. Her skulle hun mødes med Paul Eppstein fra *Reichsvereinigung der Juden in Deutschland* og den følgende dag med Gestapo i *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) i Berlin.

Hun kom til at sidde i kupe med en ung mand, som hun kaldte Pechard, som skulle have været søn til en diplomat ved en ambassade i København, samt den tyske konsul i Paris. Toget kørte bl.a. over Osnabrück. Den tyske konsul var tydeligvis blevet sendt med samme tog for at holde øje med Wijsmuller-Meijer. Omsider ankom hun til Berlin.

Klokken fire den 15. oktober mødtes hun med Dr. Paul Eppstein på Bahnhof Zoo i Berlin. På sine hjælpemissioner rejste fru Wijsmuller-Meijer altid meget let. Hun var kendt som kvinden med paraplyen. Dr. Eppstein spurgte til hendes bagage og hun svarede, at hun kun medbragte en håndtaske med en tandbørste og nattøj. Han gik med hende hen til hotellet, men han måtte stå udenfor. Adgang var forbudt for jøder. På hotellet lød kommentaren fra receptionisten: "Nå, der har vi den første gæst af Gestapo, hvis ophold bliver betalt af jøderne."

Da hun var færdig med at tjekke ind på hotellet, mødtes hun igen med Dr. Eppstein ude på gaden.

Fig.7. Geertruida (Truus) Wijsmuller-Meijer (t.h.) modtager i 1961 et eksemplar af den bog der blev publiceret om hendes indsats for Alijah-børnene. Geertruida Wijsmuller-Meijer (1896-1978) er nok det individ, efter Raoul Wallenberg, som formåede at redde flest jøder under 2. Verdenskrig. Hun blev født i byen Alkmaar i Holland. Hun var handelsuddannet og arbejdede som ung i en bank. I 1923 blev hun gift med J.C. Wijsmuller, der nedstammede fra en velhavende skibsreder-familie. Hendes mand døde ung. Den unge, barnløse enke kastede sig efter hans død ud i hjælpearbejde for Vereeniging voor Vrouwenbelangen en Gelijk Staatsburgerschap (VVGs), senere blev hun kurer og hjælper for arbejdet med Kindertransporte og det vigtigste bindeled til de nazistiske kontorer i Berlin. Foto. ANEFO, Nationaal Archief, den Haag.

Han rådede hende til ikke at ringe til nogen, samt passe på hvad hun sagde. Fru Wijsmuller-Meijer fik at vide, at der ved komiteens møde i Berlin ville være en bisidder fra Gestapo til stede, og at hun endelig ikke skulle vise, at hun var blevet advaret om ham på forhånd. Fru Wijsmuller-Meijer købte cigaretter til Dr. Eppstein, fordi han som jøde ikke længere blev ekspederet i forretningerne. Da mødet begyndte, blev der meddelt de tilstede-

værende, at der var kommet et brev fra den danske regering til den tyske, som oplyste at Danmark var villig til at tage imod jødiske børn på gennemrejse til tredje land. Først måtte man imidlertid samle et antal børn som var parate til *Jugend Alijah* emigration. Man ønskede at fru Wijsmuller-Meijer skulle varetage denne transport. En Gestapomand, som var til stede på mødet, erklærede, at Fru Wijsmuller-Meijer ikke ville få tilladelse til at rejse gen-

nem Tyskland sammen med jødiske børn. Ved denne pludseligt opståede forhindring forlangte fru Wijsmuller-Meijer at få lov til at flyve til København. Det kunne først blive arrangeret den følgende dag. Da hun ingen penge havde på sig, lod hun receptionisten på sit hotel bestille en flyafgang, som så blev betalt af den jødiske hjælpekomite i Berlin. Senere gik hun ud for at spise med Dr. Eppstein på en kinesisk restaurant, som var det eneste sted, hvor han stadig kunne spise sammen med en udlænding.

Næste morgen hentede Fräulein Springer, som dagen før havde været til mødet i Reichssicherheitshauptamt, fru Wijsmuller-Meijer på hotellet. Da hun ankom til luftfartsselskabets kontor, fik hun overrakt en smuk orkide, og da hun forlod kontoret blev hun filmet. Fru Wijsmuller-Meijer mente, at man var i færd med at lave en propagandafilm med hende. Turen gik videre til Tempelhof-lufthavn. Flyet var meget dårligt og af krigstekniske grunde fløj det meget lavt, men den hollandske frue nåede i god behold frem til København.

Melanie Oppenheim fra *Jugend Alijah* i København hentede hende i lufthavnen. På vej til paskontrollen hørte hun ved landingen, at hollændere nu også behøvede et visum til Danmark. Hun var ved at blive sendt tilbage til Berlin. Hun kunne takke hr. de Jong⁹, *KLMs* repræsentant i Danmark, for at hun alligevel kunne komme i land i Danmark. De Jong garanterede for hendes ophold, og hun modtog et visum til et tre måneders ophold. Fru Oppenheim havde bestilt et værelse til Fru Wijsmuller-Meijer på Hotel d'Angleterre. "Hvor er så Deres bagage?", spurgte Melanie Oppenheim. "Jeg har ingen!", svarede fru Wijsmuller-Meijer. Fru Oppenheim havde rådet hende til ikke at sige noget, men påstå at bagagen var hjemme i lejligheden hos fru Oppenheim, ellers ville man aldrig give hende et værelse på d'Angleterre.

Hun aftalte nu med den danske Jugend-Alijah komité, at hun ville forsøge at bringe 56 børn fra Danmark med to *KLM*-flyvemaskiner til Amsterdam,

Fig.8. Paul Eppstein (1902-1944). Eppstein var uddannet sociolog og indeni for statskundskab fra Heidelberg, hvor han i 1925 forsvarede sin doktorafhandling. Fra 1933 sad han i Reichsvertretung der Deutschen Juden og fra 1939 i Reichsvereinigung der Juden in Deutschland. Han var den førende forhandler med Gestapo og Reichssicherheitshauptamt, en rolle som ingen kunne misunde ham. Efter uselvisk arbejde for Berlins jøder, blev Paul Eppstein selv deporteret med familien, til Theresienstadt i januar 1942. Her overtog han rollen som Lagerältester efter Jacob Edelstein, som var blevet transporteret til Auschwitz. Eppstein blev myrdet i Theresienstadt den 27. september 1944. I sin lederrolle i Theresienstadt stiftede han kendskab til de danske jøder i Theresienstadt.

og derfra videre med et tog til Paris, og herfra til Marseille. Når denne transport var fuldført, kunne Danmark, ifølge fru Wijsmuller-Meijer, få plads til den næste gruppe børn. Fru Wijsmuller-Meijer fløj nu tilbage til Berlin for at ordne sagen. Hun overnattede i Berlin og tog den næste dag hjem til Amsterdam. Hun vidste, at det ville blive svært at rekvirere visa til de jødiske børn fra Tyskland, så de kunne rejse med tog gennem Belgien til Frankrig.

I november 1939, efter at komiteen i Amsterdam havde hørt, hvad fru Wijismuller-Meijer havde foreslået *Jugend Alijah* komiteen i Danmark, bad man hende om først at påtage sig en kindertransport fra Holland. Her drejede det sig hovedsageligt om tyske jødiske børn, selvom der også var et par hollandske med i gruppen.

Hun bragte disse børn med stort besvær til Frankrig, hvorfra de med visa fra de britiske myndigheder i Palæstina kom videre i sikkerhed. I 1957 mindedes fru Geertruida Wijismuller-Meijer et ophold på et arabisk ejet "hotel" i Marseille, Hotel Terminus, hvor opholdet blev en meget ubehagelig oplevelse for børnene og hende.

På vej tilbage til Holland, arrangerede hun i Paris rejsevisa til et nyt hold børn fra Holland, samt tilladelsen for børnene i Danmark. Fra november 1939 til januar 1940, fik fru Wijismuller-Meijer med sit store engagement og gåpåmod flere Kindertransporter af sted.

I begyndelsen af januar 1940 fløj Wijismuller-Meijer således til Kastrup med 56 gennemrejsevisa i sin bagage. Hun chartrede to flyvemaskiner og gruppen fløj den 6. januar 1940 til Amsterdam. Derfra gik turen videre til Paris og Marseille, og derfra sejlede man børnene til en sikker havn.¹⁰

Man må spørge sig, hvorfor historikeren Lone Rünitz ikke kendte denne vigtige kilde om Geertruida Wijismuller-Meijers store indsats. Denne og de førnævnte mangler i *Diskret ophold*, værket om *Alijah*-børnene i Danmark, er både synd og skam. Man burde ikke skrive historie som er en del af en større sammenhæng, hvis man ikke tør eller gider umage sig med at bevæge sig ud af den lidt selvcentriske tradition i besættelsestidshistorien i Danmark, hvor alt i disse år ser ud til at gå ud på at verificere samarbejdspolitikens påståede fordele.

Ser man pressens rosende anmeldelse af Rünitz' bog, er spørgsmålet, om dele af den skrevne pres-

ses anmeldere overhovedet egner sig til at anmelde historisk faglitteratur om besættelsestiden. Men det er dog ikke altid anmelderens skyld. I 2008 publicerede f.eks. et forlag i Danmark et meget forældet værk af den nu afdøde tyske historiker Joachim C. Fest med Albert Speers erindringer¹¹. Bogen blev rost til skyerne af anmeldere og eksperter herhjemme. Tidligere var der udkommet oversættelser af andre værker om Albert Speer, hvor han blev forsøgt hvidvasket. Nogle år inden (2002) var der imidlertid i Tyskland udkommet et banebrydende værk om Speer af historikeren Susanne Willems¹².

Værket vakte international opmærksomhed, men ikke i Danmark, hvor den seneste bog udgivet om Hitlers arkitekt fremstiller Speer som en sagesløs idealist. Han var i virkeligheden en udspekuleret profitmager og medskyldig i planlægningen af masseudryddelsen af Europas jøder, sådan som Susanne Willems har påvist. Jacky Wassermann, (fig. 1), som blev udvist fra Danmark i 1943, boede i nogle uger før han blev deporteret til Auschwitz, i et kvarter i Berlin, hvis jøder blev deporteret efter ønske fra Speer, for at give plads til hans byggeplaner i Berlin. Speer var også involveret i opbygningen af Auschwitz.

Men hvad kan en anmelder gøre, når ikke engang historikerne og forlagenes rådgivere kender stoffet eller historien tilstrækkeligt?

NOTER

¹ Maierhof, Gudrun: *Selbstbehauptung im Chaos. Frauen in der jüdischen Selbsthilfe 1933 – 1943*. Frankfurt am Main. 2002.

² Amkraut, Brian: *Between home and homeland: Youth Aliyah from Nazi Germany*, University of Alabama Press. 2006.

³ Se Kadosh, Sara: *Ideology versus Reality. Youth Aliyah and Rescue of Jewish Children during the Holocaust Era, 1933-1945*. Columbia University. 1995.

⁴ Rünitz 2010, s. 20.

⁵ Vilhjálmsón 2005, s. 109. Forfatteren til denne artikel har arbejdet med identificering af billederne i Norbert Wollheims samling.

⁶ Wijismuller-Meijer 1961.

⁷ *Wiener Library, London*: "Saving of Jewish Children". Index number: EW 4 3858-3889. P.III f: G. Wijismuller-Meijer (Holland) No. 808.

⁸ Kilden tilsendt forfatteren i en e-mail fra Hubert Berkhout, NIOD, d. 22.6.2010.

⁹ Navnet har ikke kunne verificeres af KLMs arkiv.

¹⁰ Ifølge danske kilder var der 49 børn som kom af sted; Rünitz 2010, s. 99

¹¹ Fest, Joachim C.: *Speer*, en biografi. På dansk ved Tom Havemann. Høst. 2009.

¹² Willems, Susanne: *Der entsiedelte Jude: Albert Speers Wohnungsmarktpolitik für den Berliner Hauptstadtbau*. Edition Hentrich. 2002. I Danmark er værket kun erhvervet af Statsbiblioteket i Århus.

LITTERATUR

Oppenheim, Melanie: *Menneskefælden: Om livet i KZ-lejren Theresienstadt*. Fortalt til Thyra Christensen. Hans Reitzel. København. 1981.

Meyer, Beate & Herman Simon (Hrg.): *Juden in Berlin 1938-1945; Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung in der Stiftung „Neue Synagoge Berlin – Centrum Judaicum“ Mai bis August 2000*. Philo, Berlin. 2000.

Rünitz, Lone: *Danmark og de jødiske flygtninge 1933-1940*. Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet. 2000.

Rünitz, Lone: *Diskret Ophold. Jødiske flygtningebørn under besættelsen*. En indvandrerhistorie. Syddansk Universitetsforlag. 2010.

Somers, Erik: *Voorzitter van de Joodse Raad. De herinneringen van David Cohen (1941-1943)*. Walburg Pers. 2010.

Vilhjálmsón, Vilhjálmur Örn: *Medaljens Bagside: Jødiske flygtningeskæbner i Danmark 1933-1945*. Forlaget Vandkunsten. 2005.

Wijsmuller-Meijer, Geertruida: *Geen tijd voor tranen*. Te boek gesteld door L.C. Vrooland. VKZ Amsterdam. 1961.